

Digitális könyvtári témák a könyvtárosképzésben:

A képzés Jászberényben és Szombathelyen

KOLTAY Tibor – ÖRDÖGNÉ KOVÁCS Mónika

Bevezetés

A hálózatok és a digitális technológia elért már egy bizonyos érettséget, ami lehetővé teszi digitális könyvtárak létrehozását. Mindez a képzés számára lehetőségeket és problémákat is magával hoz.¹

Ahogy arra a könyvtárosképzés jövőjét illetően *Pálvölgyi Mihály* 2000-ben rámutatott, egyrészt folyik a könyvtártudomány, az információtudomány, a kommunikációs technológiák, az informatika és az oktatástechnológia konvergenciája; másrészt a könyvtárosok munkája, pályaprofilja átalakul a funkciójukban, szervezetükben és technikájukban modernizálódó különböző típusú könyvtárak igényei szerint². Ezekre a lehetősé-

gekre és problémákra egyaránt fel kell készülnie a könyvtárosoknak és a könyvtárosképzésnek. Többek között úgy, hogy a képzés foglalkozik a digitális könyvtárak problémakörével.

Dolgozatunkban a hazai könyvtárosképzés két intézményében, a Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Karán, Jászberényben, valamint a Berzsényi Dániel Főiskolán, Szombathelyen vizsgáljuk a digitális könyvtári témák megjelenését.

Akinek a cím alapján az a benyomása támad, hogy mindez egy sorozat része, tehát további képző intézményekben folyó digitális könyvtár oktatás bemutatása következik, téved. Annyiban legalábbis, hogy e cikk szerzői nem szándékoznak ilyen összeállítást készíteni. Más szerzők számára persze nyitva áll erre a lehetőség.

A digitális könyvtáraknak a könyvtárosképzésben való megjelenését 2001-ben *Saracevic* és *Dalbello*³ vizsgálta az Amerikai Egyesült Államokban. 2004-ben *Bawden*, *Vilar* és *Zubukovec*⁴ a brit és a szlovén könyvtárosképzést tekintette át a digitális könyvtár témák szempontjából.

A könyvtárosképzésben megjelenő digitális könyvtári témák vizsgálatokor célszerű azt követnünk, amit *Bawden*, *Vilar* és *Zubukovec*⁵ tesz, de *Saracevic* és *Dalbello*⁶ is megfogalmaz, tehát azt, hogy a tantervekből egyaránt figyelembe vesszük, ami az elektronikus, digitális könyvtár elnevezések (és azok szinonimái) valamelyikét tartalmazza, vagy azokra egyértelműen utal.

A programok teljes körű áttekinthetősége szempontjából a hazai helyzet inkább a Nagy-Britanniában tapasztalhatóhoz hasonlítható, hiszen a könyvtárosképzés mindkét országban sokkal több intézményben folyik, mint Szlovéniában. Nagy-Britanniában 16 alapképzési és 47 posztgraduális program (Mester-fokozat és doktori / PhD/ képzés) található 18 egyetemen. Ugyanakkor az intézmények száma messze nem éri el az Egyesült Államokét.

A *Bawden*, *Vilar* és *Zubukovec* által említett definíciókból leszűrhető, hogy az oktatásban a digitális könyvtárak két vonatkozásával feltétlenül foglalkoznunk érdemes. Az egyik a hagyományos és a digitális könyvtár megkövetelte készségek közötti kapcsolat⁷, amelyről a gyűjteményfejlesztés alapelveinek figyelembe vételével kapcsolatban még fogunk szólni.

A másik, a társadalmi vonatkozások, a felhasználói közösségek fontosságát emeli ki⁸.

A fogalmak

A digitális könyvtári oktatást nyilvánvalóan befolyásolja, milyen definíciókkal dolgozunk, így legalább viszonylag világos elképzeléssel kell rendelkezelnünk a digitális könyvtárak természetéről.⁹

Az *elektronikus*, *virtuális*, *digitális könyvtár*

azonban sokak számára rokon értelmű kifejezések, pedig jelentésük között az általuk kifejezett fogalmak rokonsága ellenére is számos különbség van.

A különbségtétel szükségességét *Poprády Géza* is kiemeli a Könyvtárosok kézikönyvében¹⁰.

Ugyanakkor maga a Könyvtárosok kézikönyve is jól mutatja, hogy – ahogyan azt *Horváth Péter* is aláhúzza – a meghatározások nem egyértelműek a szakirodalomban és a hétköznapi használatban.¹¹

Ezt figyelembe véve az alábbiakban (részben a korábban már e témában publikáltakat¹² megismételve) meghatározzuk az elektronikus, virtuális, digitális könyvtár fogalmát.

Virtuális könyvtárnak olyan azonosítók rendezett gyűjteményét célszerű nevezni, amelyek másutt tárolt, és hálózaton elérhető dokumentumokat jelölnek és tesznek elérhetővé.

A virtuális könyvtárak fontos válfaját jelentik a lelkes szakemberek által összeállított forráskalauzok. Ezek fontos jellemzője, hogy a meglévő forrásokból valamilyen meghatározott szakmai szempontok szerint válogatnak, még ha ezeket a szempontokat nem is mindig közlik. Lehetnek csupán csatolók (linkek) gyűjteményei, de tartalmazhatnak leírásokat a feldolgozott forrásokról. Legtöbbször valamilyen szakrendben, tematikus rendezettségben mutatják meg a forrásokat. Mivel azonban ezekben a szakrendekben nem mindig könnyű a felhasználóknak eligazodniuk, a forráskalauzokat kereshetővé is szokták tenni. Ez különösen hasznos, ha a válogatás nagyszámú, akár több ezer forrásra terjed ki. A keresést az egész weben is keresni képes keresőkkel végzik, a keresést azonban korlátozzák a forráskalauzban található forrásokra. A forráskalauzok minőségi információszolgáltatást jelentenek, hiszen csak a hasznosnak, értékesnek tekinthető források kerülnek be ezekbe. A válogatást az adott téma szakértői, vagy könyvtárosok végzik. E két kategória persze gyakran egybeesik.

A virtuális könyvtár fogalmát nem mindenki értelmezi így. *Sütheő Péter* például sokkal tá-

gabb értelemben használja.¹³ Mindez elsősorban azért fontos, mert a Könyvtárosok kézikönyve a könyvtárosképzésnek (is) fontos alapműve, tehát az abban foglaltakra – ha néha kritikusan is – mindig tekintettel kell lennünk.

A digitális és az elektronikus könyvtár egymástól való elkülönítése még ennyire sem egyszerű.

Az elektronikus könyvtár és a digitális könyvtár fogalma szinte teljesen összemosódik a mindennapi szóhasználatban. A két kifejezéssel nap, mint nap találkozhatunk a könyvtárak és más közintézmények weboldalain. Jól példázza az elnevezések kialakulatlanságát, hogy van *Magyar Elektronikus Könyvtár* és van *Neumann János Digitális Könyvtár*.

Ezek az elnevezések gyakran nagyon hasonló, vagy teljesen azonos szolgáltatásokat takarnak, így nem csoda, ha a felhasználók nem tesznek köztük különbséget.

Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy két eltérő profilú intézményről van szó. Ahogyan azt *Moldován István* megfogalmazza, a MEK alapvetően már meglévő elektronikus dokumentumok összegyűjtését tűzte ki célul, bár tevékenységéhez digitalizálás is fűződik. A Neumann-ház ugyanakkor alapvetően tudományos igényű digitalizálási műhely, azaz kizárólagosan korábban nem-digitális formában létezett dokumentumokat tartalmaz.¹⁴

A kifejezések tisztázásánál nem érdemes az elektronikus és digitális szavak mint fizikai fogalmak tisztázásából kiindulnunk, hiszen az előbbi a jelek létrehozásának, rögzítésének és továbbításának hordozóközegét jelenti (természetesen ezt a mai szóhasználatban sokkal tágabban értelmezzük tényleges jelentésénél), míg az utóbbi az információt hordozó jel formáját határozza meg, ami lehet többek között elektronikus is. Nemcsak könyvtáros berkekben, hanem a mindennapi szóhasználatban is összemosódik tehát a két fogalom, hiszen a jeleket napjainkban – amikor csak lehetséges – elektronikus eszközökkel, digitális formában tároljuk.

Az utóbbi 10–15 év szakirodalmában leg több-

ször azzal a meghatározással találkozhatunk, amelynek fő jellemzői a következők: „*Olyan intézmény vagy részleg, amely a hagyományos könyvtári tevékenységeket (beszerzés, katalogizálás, kölcsönzés, tájékoztatás stb.) jellemzően számítógépes támogatással, elektronikus dokumentumokat (is) használva végzi*”.¹⁵

A definícióból kiindulva számítástechnikai eszközök és szoftverek (elsősorban adatbázis-kezelő és könyvtári integrált rendszerek, valamint kiadványszerkesztők stb.) alkalmazásán van a hangsúly.

Az **elektronikus könyvtár** jellemzője, hogy minden elektronikus formában érhető el. A szolgáltatások gyorsabbak és hatékonyabbak lehetnek, mint a hagyományos könyvtári technikák alkalmazásával. Ennek oka, hogy a munkafolyamatok egy része – megfelelő tervezéssel – automatizálható. A szolgáltatások folyamatosan (24 órán keresztül) elérhetőek, egy jól karbantartott, működő weboldalon keresztül. Ezen szolgáltatások közül a felhasználó többet is választhat igényeinek és hozzáférési jogosultságainak megfelelően. A hagyományos könyvtár regisztrált (beiratkozott) tagjainak lehetősége van könyvtári ügyeiket a hálózaton keresztül intézni. A felület kezelése könnyű és egyszerűen elsajátítható. A dokumentumok teljes egészében elolvashatóak, letölthetőek, vagy kinyomtathatóak.¹⁶

A **digitális könyvtár** egy intézmény digitálisan tárolt dokumentumgyűjteményét, illetve hagyományosan vagy elektronikusan tárolt dokumentumainak digitalizált gyűjteményét jelenti.¹⁷

A gyűjtemény részét képezik az adott intézmény azon dokumentumai, melyek eleve digitális formában jöttek létre és azok is, melyek az intézmény gyűjteményében elektronikus (pl. videó) vagy nyomtatott (pl. könyv) vagy egyéb (pl. mikrofilm) formában vannak tárolva – viszont digitalizált formában is hozzáférhető tették.

Lényegében ugyanezt találjuk abban a meghatározásban, amely az Európai Unió digitális könyvtári kezdeményezése használ. Ebben a de-

finícióban az szerepel, hogy a digitális könyvtárak digitális tartalmak szervezett gyűjteményei, amelyeket a nyilvánosság számára hozzáférhetővé teszünk. Ezek a tartalmak lehetnek digitalizált anyagok, így könyvtárak és levéltárak dokumentumainak digitális változatai, valamint eleve digitális információk.¹⁸

A definíció alapján megállapítható az is, hogy a digitális könyvtár az elektronikus könyvtáron keresztül érhető el, annak részét képezi.

A digitális könyvtár gyűjteménye tematikus rendezettségű, illetve a dokumentumra vonatkozó adatok vagy teljes szövegük alapján visszakereshető. A felhasználó jogosultságának megfelelően fér hozzá az egyes digitalizált állományokhoz és azok (meta)adataihoz. Ennek megfelelően töltheti le, nyomtathatja ki azokat. Az egyes dokumentumok általában többféle formátumban is hozzáférhetők, a megfelelő szoftverek segítségével a felhasználó számára értelmezhetővé tehető. A könyvtár állományát alkotó dokumentumok közvetlen elérésűek, a könyvtár szervergépén vannak tárolva, így azok elérhetőségéért, minőségéért a szolgáltató a felelős. A szerzői jogok védelmét is a szolgáltatónak kell biztosítania.

A digitális könyvtárak az információ-visszakereső rendszerek, valamint a könyvtárakat is magukban foglaló, de azokon túl is lépő információs intézmények kiterjesztését, „javított változatát” és integrációját jelentik.¹⁹

Tegyük ehhez még hozzá, hogy a digitális könyvtárak olyan szervezetek, amelyek egy meghatározott közösség (meghatározott közösségek) számára eszközöket nyújtanak digitális művek gyűjteményeinek azonnali és gazdaságos eléréséhez. Az eszközök közül a legfontosabb a szakosodott személyzet, amely kiválasztja, strukturálja, intellektuális hozzáférésre felkínálja, interpretálja, terjeszti mindezen gyűjteményeket, melyeknek integritását megőrzi, és hozzáférhetőségét a jövőben is biztosítja.²⁰

Érdemes külön kiemelnünk annak fontosságát, hogy a digitális könyvtárak a gyűjteményfejlesztés

és alapelveinek megfelelően jöjjenek létre, és ezeknek megfelelően működjenek.²¹

A **hibrid könyvtár** elnevezés megjelenése arra mutat, hogy sokan vélik úgy: rövid- és középtávon valószínűleg a digitális és a papíralapú dokumentumok tartós együttélésével számolhatunk. A hibrid könyvtár ugyanis nemcsak digitális dokumentumokat kezel, hanem a papíralapúakat is. A hibrid könyvtár elnevezés mellett, azzal lényegében azonos jelentésben találjuk a **komplex könyvtár** kifejezést is.²²

A digitális könyvtár kifejezés viszont gyakran hibrid könyvtárat takar, így nem könnyű a két fogalom elkülönítése.

Az oktatásban érzékeltetnünk kell ezt a terminológiai sokszínűséget. Megítélésünk szerint az a szemlélet a követendő, amely digitális könyvtár alatt hibrid, komplex könyvtárat ért. Bár nem *expressis verbis*, de ezt találjuk a Könyvtárosok kézikönyvének Sütő Péter írta fejezetében is.²³

A fogalmak tisztázása meghatározza azt is, hogy mely területekkel kell foglalkoznunk az oktatás során.

Mindenekelőtt azonos szintre kell hoznunk a hallgatók számítógép- és internethasználati ismereteit. A korábbi évekkel szemben ma már nem az a probléma, hogy a hallgatók még nem használták a számítógépet, hanem az, hogy különböző szintű tudással érkeznek. Nem ismerik, és ennek megfelelően nem is tudják kihasználni a számítógép, az egyes alapvető (szövegszerkesztő, táblázatkezelő, prezentációkészítő) szoftverek és az internet lehetőségeit. Az alapvető hiányosságok kiküszöbölése után foglalkozhatunk a következő területekkel, melyek a digitális könyvtári témához köthetők:

- Internet
 - a rendszer jellemzői, működésének feltételei, szabványok és szabályok;
 - szolgáltatások és lehetőségek;
 - tájékozódás a hálózaton;
 - könyvtárak az interneten;

- Adatbázisok használata és létrehozása
 - adatbázisok típusai és jellemzői;
 - online és CD-ROM adatbázisok;
 - adatbázis-kezelő rendszerek;
 - adatbázisok tervezése;
 - adatbázisok létrehozása;
- Integrált rendszerek
 - az integrált rendszerek fajtái, típusai, jellemzői;
 - a szoftverek szolgáltatásai;
 - magyarországi könyvtárakban használt integrált rendszerek;
 - rendszerek szervezése, rendszerkönyvtárosi feladatok;
- Webszolgáltatások használata, tervezése és kialakítása
 - a weben elérhető szolgáltatások;
 - könyvtárak a weben;
 - weblapok jellemzői, minőségi követelmények;
 - weblapok tervezése és létrehozása;
 - webszolgáltatások tervezése.

Sajnos, a képzés során nem tudunk valamennyi területtel olyan mélységben foglalkozni, mint amennyire azt az egyes témák megkövetelnék. Ennek oka a személyi, tárgyi és technikai feltételek részleges hiányában keresendő. Éppen ezért kell kiemelnünk a könyvtári gyakorlatok jelentőségét. A különböző gyakorlólhelyeken a hallgatók olyan rendszerekkel, alkalmazásokkal és eszközökkel is találkozhatnak amelyeket mi nem tudunk bemutatni. A könyvtárakban dolgozó kollégák munkája ezen a területen tehát pótolhatatlan.

Programok

Szent István Egyetem, Alkalmazott Bölcsészeti Kar, Jászberény

A digitális könyvtárak témája 1998-ban, *A könyvtáros és az elektronikus könyvtár* elnevezésű kötelezően választható speciálkollégium oktatása során, valamint az *Információ-visz-*

szakeresés számítógépes környezetben elnevezésű speciálkollégiumban jelent meg először markánsan.

(Jegyezzük meg, hogy az Egyesült Államokban, a New Jersey állambeli Rutgers Egyetemen is ekkor kezdődött a képzés, igaz *Digitális Könyvtárak* elnevezéssel²⁴.)

Nézzük, melyek azok a főbb kérdések, amelyekkel a speciálkollégiumokban foglalkoztak:

- az automatizált könyvtár, az elektronikus könyvtár, a digitális könyvtár, a virtuális könyvtár;
- a könyvtár ma: funkciók és munkamegosztás;
- a virtuális könyvtár: a weboldalak értékelése;
- az információ-visszakeresés nehézségei a hálózaton: kalauzok, értékelés, annotációk;
- a digitális könyvtár: metaadatok, katalogizálás, formátumok;
- elektronikus folyóiratok: szerzői jog;
- a könyvtár és a könyvtáros jövője.

Jelenleg az *Elektronikus könyvtár* elnevezésű, egy féléves, heti két órás, speciálkollégium (fakultációs tárgy) mellett az *Információbróker* szakirányú modul három tárgya is digitális könyvtári tudnivalókkal foglalkozik.

Ezeknek a tantárgyaknak az oktatása során mindenekelőtt felvázoljuk a papírkönyvtártól az elektronikus könyvtárig vezető utat, ahogy azt *Michael Buckland* teszi könyvében²⁵.

Foglalkozunk többek között a következő témákkal:

1. az interneten található információk sajátosságai és formátumai;
2. elektronikus, digitális és virtuális könyvtár, forráskalauz, kapuszolgálat, portál;
3. az információk írástudás;
4. az internetes keresők és a forráskalauzok előnyei és hátrányai;
5. az elektronikus könyv és az elektronikus folyóirat, alternatív folyóirat-publikálási modellek;
6. metaadatok, metaadat-szabványok;
7. digitalizálás a szerzői jogi előírások betartásával;
8. könyvtárosi feladatok a digitalizálás területén;

9. digitális könyvtári helyzetkép;
10. virtuális tájékoztatás;
11. az elektronikus dokumentumokra való hivatkozás.

Nézzünk meg a fenti témák közül néhányat részletesebben:

A metaadatok megléte – ahogy már az előbbiekben említettük – létfontosságú. A metaadat elnevezés feloldása: adat az adatról. A metaadatok legismertebb formája a katalógusrekord, metaadatokat azonban a könyvtárakon kívül is használnak. A metaadatok sok esetben magukból a dokumentumokból is kinyerhetők, de metaadatok alapjául szolgálhatnak a dokumentumok teljes szövegei is.

Sok hasznos információhoz juthatunk a weben használható keresők (keresőgépek, kereső motorok) segítségével. Ugyanakkor használatuk távolról sem jelent minden esetben kielégítő megoldást). Többek között azért sem, mert a dokumentumok teljes szövegében sokkal nehezebb megtalálni valamit, mint a könyvtári katalógusokban, vagy a bibliográfiai adatbázisokban.

Az internetkeresők legfőbb problémája a keresési pontosság alacsony foka, vagyis az, hogy sok esetben kezelhetetlenül sok találatot kapunk.

Ahogy a keresőknek megvannak a korlátai, úgy a fentiekben már említett forráskalauzok sem mindentudók. Elsősorban átfogóbb témák információit tudjuk segítségükkel jól felderíteni. Emellett tudnunk kell, hogy a forráskalauzok viszonylag kevés számú forrást tartalmaznak, továbbá frissítésük is lassabb lehet a keresőkénél.

Mindebből következik, hogy a forráskalauzok nyújtotta információkat gyakran érdemes kiegészítenünk a keresők nyújtotta forrásokkal.

A forráskalauzok egy igen fontos tekintetben viszont kétséget kizáróan felülmúlják a keresőket. Ez pedig a minőségbiztosítás, hiszen – ahogy már erről szóltunk is – a forráskalauzok válogatott forrásokat tartalmaznak.

A digitális könyvtári helyzetkép kapcsán rá kell

mutatnunk, hogy a digitális könyvtári kutatásokat végző számítógépes szakemberek inkább a technológiákra, az információ visszakeresésére, a hozzáférés biztosítására koncentrálnak. A könyvtárosok viszont egyaránt hangsúlyozzák a folyamatosságot (főként a *megőrzés* aláhúzásával) és a diszkontinuitást a múlt és a jelen könyvtárával.

2005-ben indult az az *Iskolai könyvtáros* szakirányú modul, amely szintén számos elektronikus könyvtári témát tárgyal, így a digitalizálás lehetséges formáival, tervezésével és költségeivel foglalkozik, de kitér a licencek problémájára, a weblapok értékelésére, a sikeres weblapok készítésére és bemutatja azokat a hálózati információforrásokat, amelyeket az iskolai könyvtári munkában tudunk hasznosítani.

Ezekben a képzésekben egyaránt megjelenik a hibrid könyvtárt is magába foglaló digitális könyvtár és a (szűkebb értelemben vett) virtuális könyvtár.

2006-tól, a többciklusú, lineáris (ún. bolognai) képzés alapképzési (BA) programja indul. Ezek keretében az informatikai ismeretek két szakirányba épülnek majd be. Az *Információbróker* szakirányú modult felváltó *Információmenedzsment* szakirány továbbra is fog tartalmazni elektronikus könyvtári ismereteket. Kiegészül ez a modul a weblapszerkesztés, a prezentációkészítés és a multimédia témáival.

A *Gyermek- és iskolai könyvtáros szakirány* is kap egy olyan tantárgyat, amelynek keretében *Digitális szolgáltatások* néven szó esik majd a virtuális, a digitális, a hibrid és a komplex könyvtár fogalmáról, a digitális gyűjtemények kialakításának „filozófiáiról” és ezek megvalósulásairól. Tárgyalásra kerülnek olyan témák, mint a digitalizálás az Európai Unióban, a digitalizálás lehetséges formái, tervezése és költségei, a szerzői jog a digitális környezetben. Ennek a tárgynak a keretében ismerhetik majd meg a hallgatók, milyen digitális könyvtárak vannak idehaza és a világban, továbbá, hogy miként használhatók ezek az iskolai és gyer-

mekkönyvtárakban.

A *Digitális dokumentumok kezelése és szerkesztése* elnevezésű tantárgy pedig többek között a következőket tartalmazza majd:

- a weblapok felépítése, szerkezeti egységeinek megismerése;
- szövegek, formázási lehetőségek, képek hangok, hivatkozások, keretek, táblázatok készítése;
- a HTML nyelv és weblapszerkesztő programok megismerése;
- képek megjelenítése, tulajdonságaik;
- hangok, zenék tulajdonságai, formátumai;
- animációk készítése.

Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely

Úgy tűnhet, talán túlságosan messzire tekintünk vissza, de a BDF Könyvtár- és Információtudományi Tanszékén már a 90-es évek elején megjelent néhány olyan tantárgy, amely részben vagy teljes egészében az elektronikus, digitális könyvtár témaköréhez tartozott. A *Számítógép-használati alapok* elnevezésű tantárgy keretében hallgatónk megtanulhatták a különböző archiválási technikákat és a kiadványkészítés alapjait. Az 1990-ben indult *Információs technológia* tantárgyon belül a hallgatók megismerkedhettek a szöveges adatbázis-tervezés és kezelés alapjaival, a MicroIsis rendszerrel, valamint a könyvtári integrált rendszerek jellemzőivel. 1995-ben indult a *Számítógépes kommunikáció* című tantárgy, amely segítségével már az internet adta lehetőségeket is ki tudták használni a hallgatók. Ezek a tantárgyak az idők folyamán átalakultak, megszűntek, illetve több tantárgyra bomlottak. Reményeink szerint azonban az akkor végzett hallgatóknak olyan alapot adtak, amellyel a gyorsan változó (könyvtári) világban alkalmazkodni tudtak az újdonságokhoz.

1996-tól jelent meg a tantervben az *Internet* című tantárgy. Az oktatást nagyban segítette, hogy immár egy jól felszerelt számítógépes la-

bor is a rendelkezésünkre állt. A tantárgy feladatai közé a következők tartoztak:

- az internet mint rendszer jellemzőinek megismerése;
- a hálózaton való tájékozódás megtanulása;
- a különböző szolgáltatások használatának elsajátítása, és azok integrálási lehetőségeinek feltérképezése;
- a szolgáltatások kialakításának és működtetési feltételeinek tisztázása;
- a hálózat személyi, tárgyi, jogi, pénzügyi feltételeinek megismerése.

Ugyanebben az időben indult az *Internet erőforrások előállítás*a, bár eleinte csak speciálkollégiumként. A hallgatók már megismerték és elsajátították az online információk összegyűjtésére, értékelésére, szelektálására, rendezésére vonatkozó ismereteket. Ez alapján már meg tudták tervezni egy önálló honlap küllemét, szerkezetét, meg tudták tervezni a karbantartásának mikéntjét. A HTML nyelv és az aktuális szabványok elsajátításával hipertext dokumentumokat tudtak létrehozni.

Igaz ugyan, hogy ebben az időben semmiféle szerkesztőprogram nem állt rendelkezésünkre és a magyar nyelvű szakirodalomban sem dúsíthatunk, de az első speciálkollégium lelkes tagjainak köszönhetően elkészült a tanszék első honlapja.

Ez a tantárgy később *Webszerkesztés* néven került a tantervbe és minden hallgató számára kötelező. Ennek keretében mindenkinek meg kell ismerni a hipertext jellemzőit, a HTML sajátosságait, lehetőségeit és magát a HTML nyelvet. Az információbróker (IB) szakirányosok ezzel a témával még egy félévet foglalkoznak. Egyrészt mélyebben megismerik a HTML nyelvet, a stíluslapok készítését, interaktív honlapok készítésének lehetőségeit, egy szerkesztőprogram kezelését, a honlapokkal szemben támasztott formai és tartalmi követelményeket. A 2005–2006-os tanévben arra is lehetőség nyílt, hogy az IB szakirányos hallgatók egy XML speciálkollégiumon vegyenek részt.

Az *Adatbázisépítés* című tantárgy az *Információs technológia* elnevezésű tantárgyból önállóvá váló tárgy, az elektronikus könyvtár témakörébe jól beilleszthető tananyaggal. A tantárgy keretében a hallgatók megismerkedhetnek az adatbázisok tervezéséhez szükséges alapfogalmakkal, az adatok és a metaadatok fogalmai közti különbséggel, az adatbázisok típusaival, a relációs adatbázisok jellemzőivel és lehetőségeivel, az adatbázisok tesztelésének módszereivel. Mindemellett el kell sajátítaniuk az Access adatbázis-kezelő program használatát. A félév végére mindenkinek önállóan kell tervezni és létrehozni egy saját adatbázist. Az alapfogalmakat olyan szinten kell elsajátítaniuk, hogy a későbbiekben ezeket alkalmazni tudják a könyvtárgépesítés, rendszerszervezés témakörében.

Az *Elektronikus könyvtár* tantárgy, mint a neve is mutatja, szintén a témához illeszkedik. A tananyag főleg a tanszék lehetőségeinek megfelelően alakult. A főiskolán az ALEPH integrált rendszer működik, illetve a SZIRÉN integrált rendszer elérhető. Így ennek megfelelően, a tananyag az általános ismeretek mellett, főleg erre a két rendszerre vonatkozik. A tantárgyat részben előkészítik az *Adatbázisépítés* és a *Számítógépes katalogizálás* című tárgyak is. A tananyag a következő részekre bontható:

- a hagyományos könyvtár és az elektronikus könyvtár kapcsolata;
- az integrált rendszerek jellemzői és szolgáltatásai;
- az elektronikus dokumentumok kezelése;
- elektronikus könyvtárak a weben;
- elektronikus katalógusok;
- a kódtáblák problematikája.

Az új, bolognai képzésben résztvevők már az *Integrált könyvtári rendszerek* című tantárggyal találkozhatnak, amelynek elsődleges célja, hogy a hallgatók a könyvtárgépesítés menedzselési feladataival ismerkedjenek meg.

A *Webszolgáltatások* című tantárgy első féléve mindenki számára kötelező. Ennek keretében a könyvtári weblapok sajátosságaival, internetes

könyvtári szolgáltatásokkal, adatbázisokkal, adattárakkal, közös katalógusokkal, tartalom-szolgáltatásokkal, digitális gyűjteményekkel ismerkedhetnek meg a hallgatók.

A könyvtári témakörön túlmutatóan áttekinthetjük a főiskolások körében kevésbé népszerű internetes szolgáltatások lehetőségeit: levelezőlisták, hírcsoportok, RSS stb. A hallgatók elsajátíthatják a digitalizálás alapfogalmait, megismerhetik a digitalizálási technikák lehetőségeit, különböző digitális gyűjtemények anyagát, a nyomtatott és a digitalizált dokumentum közti alapvető különbségeket. A kurzus végére megtanulják az internetes keresőrendszerek tesztelésének lehetőségeit és módjait.

Az információbróker szakirányon belül lehetőség van a tárgy folytatására, melynek keretében a hallgatók feladata egy szolgáltatás megtervezése és kivitelezése csoportmunkában. A feladat végrehajtásánál minden csoportnak külön vezetője van, így a menedzsment tantárgy keretében elsajátított ismereteiknek is jó hasznát veszik. A tantárgy tulajdonképpen alapot ad a következő félévek tantárgyaihoz és speciálkollégiumaihoz.

Ezek közé tartozik a könyvtárostanár szakirányon a *Virtuális szolgáltatások adaptálása* című tantárgy, amely a már megszerzett ismeretekre építve és azt kibővítve egy projektmunka keretében igyekszik a hallgatókkal megismertetni az elektronikus információ tárolásának, rendezésének lehetőségeit és veszélyeit. Az információk átalakításának, feldolgozásának módszereit, eszközeinek használatát is elsajátíthatják, természetesen figyelembe véve a szükséges jogi hátteret.

A szűkebb értelemben vett virtuális könyvtári problematika képezi *A tájékoztatás és a feldolgozó munka ingyenes információforrásai* elnevezésű, egy féléves, heti két órás speciálkollégium fő témáját. Ezt a tárgyat az IB szakirány keretében vehetik fel a hallgatók. A tematika alapján véve *A könyvtári feldolgozó munka és a tájékoztatás hálózati forrásai* elnevezésű,

30-órás akkreditált könyvtáros-továbbképző tanfolyam tematikájára és közel öt éves tapasztalataira épül. Ez a tanfolyam az *Informatika a Nemzetvédelmi Képzésben Alapítvány* (INKA) szervezésében folyik. (Ennek a tanfolyamnak az anyaga egyébként a jászberényi elektronikus könyvtári képzésekben is megjelenik. Mind-egyik képzést szolgálja az a segédlet, amely a <http://www.zmne.hu/tanfoly/forras.htm>, <http://www.jfk.szie.hu/IKT/tkoltay/forras.htm>, <http://kit2.bdtf.hu/forras.htm> címeiken található.)

A speciálkollégium általános célja, hogy megismertesse a hallgatókkal a tág értelemben vett könyvtári feldolgozó munkában és a tájékoztatásban felhasználható, a World Wide Weben elérhető, ingyenesen és regisztráció nélkül igénybe vehető forrásokkal. A tantárgy keretében a hallgatók ismereteket szereznek ezeknek a területeknek néhány hazai és külföldi információforrásáról, megismerik az internetes keresők és a forráskalauzok közötti különbségeket, használatuk előnyeit és hátrányait. A speciálkollégium sikeres elvégzését követően a hallgatóknak képeseknek kell lenniük a könyvtári feldolgozó munkában és a tájékoztatásban hasznosítható, ingyenesen használható információforrások megkeresésére, melyeket munkájukban fel tudnak használni.

A tematika többek között tartalmazza a következőket:

1. Az interneten található információk sajátosságai;
2. Információkeresés az interneten
 - az információkeresés folyamata;
 - az internetes keresők előnyei és hátrányai;
 - forráskalauz, kapuszolgálat, virtuális könyvtár, portál;
 - a forráskalauzok előnyei és hátrányai.
3. A feldolgozó munka információforrásai
 - gyarapítás;
 - könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás;
4. A tájékoztatás információforrásai;

- könyvtári OPAC-ok felderítése;
 - lexikonok, enciklopédiák;
 - válogatás szakterületi forráskalauzokból;
 - közhasznú információk;
 - virtuális tájékoztatás.
5. Néhány nagyobb forráskalauz tanulmányozása
 6. Néhány információforrás a könyvtártudomány területéről

Szintén az IB szakirány hallgatói számára készült a *Digitális tartalomszolgáltatás* elnevezésű, ugyancsak egy féléves, heti két órás speciálkollégium, amelynek célja, hogy a hallgatók megismerjék a digitalizálás és a digitális könyvtárak főbb elvi és tervezési kérdéseit, az ezekkel a tevékenységekkel kapcsolatos legfontosabb gyakorlati teendőket és eszközöket.

Ennek a tárgynak a tematikájában természetesen számos, már korábban említett téma jelenik meg:

- a papírkönyvtártól a digitális könyvtárig;
- a virtuális, a digitális, a hibrid és a komplex könyvtár;
- a digitális könyvtár dokumentumai, tartalma és jellemzői;
- az elektronikus könyv;
- az elektronikus folyóirat;
- a digitális gyűjtemények kialakításának „filozófiái” és ezek megvalósulásai;
- digitalizálás az Európai Unióban – A Lundi Alapelvek;
- a gyűjtemény problémája digitális könyvtárakban;
- a stratégiai tervezés fontossága a digitális gyűjtemények kialakításában és használatában;
- a megőrzés problémája;
- a digitalizálás tervezése és költségei;
- a digitalizálás lehetséges formái;
- a szerzői jog a digitális környezetben;
- licencek és konzorciumok;
- könyvtári és könyvtárosi feladatok a digitális dokumentumok kezelésében;
- a metaadatok;

- textológiai, minőségi kérdések;
- digitális könyvtárak és digitalizálás a világban.

A 2005–2006-os tanév második félévében került sor a *Digitalizálási projektek menedzselése* elnevezésű speciálkollégiumra, amely a digitalizálás alapismeretét projektmenedzsment-keretbe helyezve tárgyalja.

Mindkét esetben megjelenik – megint csak a jászberényi elektronikus könyvtári képzésekkel együtt – egy, az INKA által szervezett (az előbb említettélnél kisebb múlttal rendelkező) könyvtáros-továbbképző tanfolyam tapasztalata. Egész pontosan a „*Digitális dokumentumgyűjtemények kialakítása*” elnevezésű tanfolyam első, elméleti ismereteket adó moduljának témái kerülnek elő ebben a tantárgyban.

Diszkuszió

A Bawden, Vilar és Zubokovec összeállításában is szereplő brit egyetemi példák jól mutatják, hogy a digitális könyvtári témák nemcsak a *digitális könyvtár, elektronikus könyvtár* stb. elnevezésű tantárgyakban jelenhetnek meg. A City Egyetem London és a Sheffieldi Egyetem képzései között²⁶ számos olyan tárgyat és tartalmat találunk, amelyek az itthoni képzésben is jelen vannak.

Ezek közül ki kell emelnünk a gyűjteményszervezést. Itt most nem arról, a korábban említett kérdésről kell szólnunk, hogy a digitális könyvtárak működtetéséhez szükséges volna a gyűjteményfejlesztési szervezési tapasztalat, hanem arról, hogy a helyi, papíralapú gyűjtemények mellett a könyvtárak ma már távoli elérésű digitális dokumentumokat is kezelnek. Ennek tudatosítása meg kell, hogy jelenjen a könyvtárosképzésben, és meg is jelenik, ahogyan a Könyvtárosok kézikönyvében is jelen van²⁷. A sokat ismételt „birtoklás helyett hozzáférés” paradigma kapcsán persze nem árt, ha jól látjuk, hogy nem önmagában a hozzáférés az

új elem, hiszen Buckland a hagyományos könyvtárra is érti, hogy a könyvtári szolgáltatás szerepe a dokumentumokhoz való hozzáférés megkönnyítése. Buckland ugyanis a gyűjtemény szerepei között említi a rendelkezési szerepet, amellyel kapcsolatban a dokumentumokhoz való kényelmes hozzáférést emeli ki²⁸. Itt már persze van különbség a helyhez kötött papíralapú könyvtár és a digitális könyvtár között, még ha az utóbbinak is van ezen a téren számos gyengesége. A legjobban megfogható különbség mégis a tulajdonlásban van: a könyvtár helyi gyűjteménye az adott könyvtár tulajdona, míg a távoli elérésű digitális dokumentumokat (egyszerre) többen használják, de csak egy tulajdonosuk van. Ezzel összefüggésben érdemes rámutatnunk arra is, hogy a digitális könyvtárak egyaránt tartalmaznak az adott (a digitális könyvtárat működtető) könyvtárban előállított forrásokat, és mások előállította forrásokat, amelyek aztán lehetnek ingyenesek, vagy kereskedelmiek, tehát térítés ellenében igénybe vehetőek.

A két hazai képző intézmény kínálatában megjelennek azok a témák is, amelyek – nevükön nevezve legalábbis – nem az iskolarendszerű képzésben, hanem a továbbképzési kínálatban jelennek meg Nagy-Britanniában. Ilyenek az elektronikus folyóiratok, az információs írástudás, az internetes keresőeszközök sajátosságai és a könyvtári portálok.²⁹

Nem marad ki a programokból az, hogy odafigyeljünk a téves felhasználói elvárások eloszlására, hiszen sokan azt hiszik, hogy minden aktuális információ elérhető PC-jükön Google-típusú keresésekkel. A mi hallgatóinkra is vonatkozik, amit Bawden, Vilar és Zubokovec e túlzott felhasználói hittel kapcsolatban a könyvtárosi szerep változása kapcsán a felhasználók vonatkozásában említi: meg kell mutatnunk nekik, hogy mikor érdemes nyomtatott dokumentumokhoz, vagy szakosított információs rendszerek adataihoz nyúlniuk.

Ugyancsak ők említik, hogy a digitális könyvtárak használata soha sem lesz olyan egyszerű,

mint az automatáké, tehát tanulást igényelnek, ami komplex kognitív feladatokat is magába foglal.³⁰

Ezért kell, hogy szerepet kapjon az információs műveltség (információs írástudás, információs kultúra) oktatása, amelyben kiemelkedő szerepe van az információ kritikus kezelésének.³¹ Az alapvető fogalmak tisztázásával ez meg is történik.

Az alaposabb digitális könyvtári ismeretek megszerzéséhez szükséges az általános informatikai ismeretek megléte, amit a tantervek – ha nem is ezzel a célkitűzéssel – de messzemenően biztosítanak. Ezekkel mint tágan értelmezett digitális könyvtári témákkal Bawden, Vilar és Zubokovec összeállításában is találkozunk.³²

Következtetések

Bár összeállításunk csak két könyvtárosképző intézmény kínálatára terjed ki, megállapítható, hogy a digitális könyvtári témák jelen vannak a képzésben. Egy fejlődő, folyamatosan változó terület esetében különösen fontos, hogy naprakész legyen az oktatás, tehát a képzésben bármilyen erényeket találunk is, a képzés struktúrája és tartalma a szokásosnál is jobban megkívánja, hogy az aktuális igényekhez, a nemzetközi trendek mellett a hazai fejleményekhez, a digitális, elektronikus könyvtárak idehaza is egyre szaporodó megvalósulásaihoz igazítsuk. Erre messzemenően törekszünk is, így néhány év alatt is megfigyelhető volt az oktatás tartalmának folyamatos változása. Új témák kerültek napirendre, míg egyes témák helye fontosságuk változásának megfelelően módosult.

Irodalom

- SARACEVIC, T. – DALBELLO, M.: A survey of digital library education. In: Proceedings of the American Society for Information Science and Technology. vol. 38. 2001. 210. p.
- PÁLVÖLGYI Mihály: A könyvtáros-információs szakembereképzés jövője. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszékének elképzelései. (Könyvtárosokat és tájékoztatókat képző egyetemi-főiskolai bázisok Debrecenben, Szombathelyen, Nyíregyházán és Szegeden.) In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. évf. 2000. 6–7. sz. 276. p.
- SARACEVIC, T. – DALBELLO, M.: i.m.
- BAWDEN, D. – VILAR, P. – ZUBOKOVEC, V.: Education and training for digital librarians: A Slovenia/UK comparison. In: Aslib Proceedings: New information perspectives. vol. 57. 2005. no. 1. 85–98. p.
- uo.
- SARACEVIC, T. – DALBELLO, M.: i.m. 215. p.
- BAWDEN, D. – VILAR, P. – ZUBOKOVEC, V.: i.m. 87. p.
- uo.
- SARACEVIC, T. – DALBELLO, M.: i.m. 212. p.
- POPRÁDY Géza: Könyvtári trendek. In: Könyvtárosok kézikönyve. 5. Segédletek. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 2003. 26. p.
- HORVÁTH Péter: A digitális (elektronikus) könyvtár. In: Könyvtárosok kézikönyve. 4. Határterületek. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 2003. 176. p.
- Elsősorban: KOLTAY Tibor: A könyvtáros a hibrid könyvtárban. In: Könyvtári Figyelő, 45. évf. 1999. 1. sz. 40–45. p.
- SÜTHEŐ Péter: Elektronikus, digitális és virtuális könyvtárak. In: Könyvtárosok kézikönyve. 3. A könyvtárak rendszere. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 2001. 232–234. p.
- MEZEY László Miklós – VAJDA Kornél: Tíz éves a Magyar Elektronikus Könyvtár. Interjú Moldován Istvánnal. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 14. évf. 2005. 4. sz. 3–15. p.
- DRÓTOS László (szerk.): Elektronikus könyvtári értelmező szótár <http://mek.oszk.hu/00000/00079/>
- WATERS, D. J.: What are digital libraries? In: CLIR Issues. 1998. no. 4. July-August <http://www.clir.org/pubs/issues/issues04.html>

17. MOYO, L. M.: Electronic libraries and the emergence of new service paradigms. In: The Electronic Library. vol. 22. 2004. no. 3. 220–230. p.
18. DRÓTOS, L.: i.m.
19. 2010 Digital Libraries Initiative (http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index)
20. BORGMAN, Ch.: From Gutenberg to the global information infrastructure. Access to information in the networked world. Cambridge, MA, London, MIT Press, 2000, 80. p.
21. WATERS, D. J.: What are digital libraries? In: CLIR Issues. 1998. July-August, no. 4. <http://www.clir.org/pubs/issues/issues04.html>
22. DEEGAN, M. – TANNER, S.: Digital futures. Strategies for the information age. London, Library Ass. Publ., 2002. 82. p.
23. Idehaza pl. MADER Béla: Információs és kommunikációs technológiák, kutatási, fejlesztési és innovációs irányai és a könyvtárak. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 48. évf. 2001. 9–10. sz. 364–374. p. ; ld. még BAWDEN, VILAR, ZUBOKOVEC i.m. 86. p.
24. SÜTHEŐ, P. i.m. 230–231. p.
25. SARACEVIC, T. – DALBELLO, M.: i.m. 210. p.
26. BUCKLAND, M.: A könyvtári szolgáltatások újratervezése. (Ford. Murányi P.) Bp. OSZK, 1998.
27. BAWDEN, VILAR, ZUBOKOVEC i. m. 89–90. p.
28. FERENCZY Endréné: A könyvtár gyűjteménye. In: Könyvtárosok kézikönyve. 1. Alapvetés. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Bp. Osiris, 1999. 197–199. p.
29. BUCKLAND, M. i. m.
30. BAWDEN, VILAR, ZUBOKOVEC i. m. 96. p.
31. uo. 88. p.
32. Az információs műveltség számos dokumentumát teszi magyar nyelven hozzáférhetővé a következő összeállítás: CSÍK Tibor (szerk.): Információs műveltség és oktatásügy. Nemzetközi szemle. Bp. OPKM, 2006. <http://www.opkm.hu/download/ImOk.pdf>
33. BAWDEN, VILAR, ZUBOKOVEC i. m. 95–96. p.

Megújult a Google könyvkeresője

Könyvtári partnereivel együttműködve a Google tovább bővítette azon könyvek listáját, amelyek már nem tartoznak a szerzői jogvédelem alá és szabadon másolhatók, letölthetők, nyomtathatók.

Ezentúl a Google Book Search segítségével a netezők letölthetik a világ leghíresebb könyveinek egy részét. Működik a szabad szavas keresés is, tehát néhány másodperc alatt megtudhatjuk, hogy pl. Dante: Isteni színjátékában mely oldalakon szerepel a „maestro” (mester) szó. „Az adatbázisban jól ismert klasszikus művek és különböző témákkal foglalkozó, kevésbé ismert könyvek is megtalálhatók” – mondta Sid Verba, a Harvard Egyetem Könyvtárának igazgatója. (Ez az intézmény a Google Books Library projektjének partnere.) „Amióta az emberek a könyvek teljes tartalmára kereshetnek az interneten, olyan történelmi eseményekre, személyekre, helyekre vagy problémákra bukkanhatnak, amelyek korábban számukra elérhetetlenek voltak.” – tette hozzá az igazgató. A művek teljes szövegére keresve, a használok a Google Book Search-ön kiválasztják a „Full view” opciót, majd a szöveg megtekintése után pdf-formátumban letölthetik a saját gépükre. A Google célja a keresőmotor továbbfejlesztésével az, hogy minél több emberrel megismertesse a világ legkülönbözőbb könyveit akár ismert, akár ismeretlen szerző munkájáról van szó.

(http://www.radio.hu/index.php?cikk_id=194654)

Ism.: Szabolcs, OSZK-list, 2006. augusztus 31.